

KS. PAWEŁ WOLNICKI

ARCHIWA PARAFIALNE W ARCHIDIECEZJI CZĘSTOCHOWSKIEJ

Dzieje lokalnej wspólnoty chrześcijańskiej są ściśle związane z parafią - najmniejszą jednostką administracji terenowej Kościoła kierowaną przez proboszcza. Pełna organizacja tych struktur została zaprowadzona w Polsce dopiero w XIII wieku. W tym okresie istniały już najstarsze parafie obecnej archidiecezji częstochowskiej¹. Wspominają o tym historyczne wzmianki.

To, co się aktualnie we wspólnocie ochrzczonych przeżywa, znajduje swoje odzwierciedlenie w dokumentach, księgach, pismach, listach, dziennikach podawczych i kronikarskich zapiskach, a coraz częściej bywa utrwalone także na taśmie magneto-fonowej, fotografii czy filmie. Stąd z perspektywy czasu zgromadzone w parafiach archiwalia stanowią autentyczne skarbcze historii tych wspólnot².

W okresie przedtrydenckim nie istniały związane z urzędem proboszcza kancelarie, ale mimo tego przy parafiach powstawały archiwa. Statuty synodalne wieluńsko-kaliskie Mikołaja Trąby z 1420 r. mówiły o archiwum parafialnym wymieniając je obok archiwum katedry i kolegiaty. W miejscach tych przechowywano opisy, bądź inwentarze przywilejów, posiadłości i dochodów danego beneficjum. Nakazywano nawet prowadzenie specjalnej księgi ofiarodawców w dwóch egzemplarzach, z których jeden miał być przechowywany w archiwum parafialnym³. W XVI wieku w diecezji krakowskiej, do której przynależały niektóre tereny obecnej archidiecezji częstochowskiej⁴, kard. Jerzy Radziwiłł zwracał uwagę proboszczów na przechowywane przez nich dokumenty⁵.

¹ J. Mielczarek, *Wykaz parafii diecezji częstochowskiej pozostających mocą bulli Ojca Świętego Jana Pawła II «Totus Tuus Poloniae Populus» z dnia 25 marca 1992 r. w granicach Archidiecezji Częstochowskiej*, Wiadomości Archidiecezji Częstochowskiej 67 (1993), s. 168-177.

² Por. *Ai vescovi dioecesani dell' Italia (Tutela degli archivi delle parrocchie sopresse)*, w: *Lettere circolari 1989-1999 della Pontificia commissione per i Beni Culturali della Chiesa*, Città del Vaticano 1999, s. 11.

³ *Statuty synodalne wieluńsko-kaliskie Mikołaja Trąby z r. 1420*. Z materiałów przysposobionych przez B. Ulanowskiego uzupełnił i wyd. J. Fijałek i A. Vetulani, Kraków 1920-1925-1951, s. 51-52, 76.

⁴ Obszary w okolicach Częstochowy oraz na południe od niej.

⁵ Por. H. Misztal, *Sytuacja prawna archiwum parafialnego*, Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne (dalej: ABMK) 75 (2001), s. 82.

W archiwach gromadzono przede wszystkim dokumenty erekcyjne parafii i ich uposażenia, akty fundacji oraz dekryty reformacyjne z przeprowadzonych wizytacji biskupich i dziekańskich. Od momentu zobligowania rządców parafii do prowadzenia ksiąg metrykalnych przez ustawodawstwo kościelne na soborze powszechnym w Trydencie i normy prawa partykularnego z drugiej połowy XVI stulecia⁶ wynik działalności kancelaryjnej przejmowały archiwa parafialne. Trudno jest dziś jednoznacznie odpowiedzieć na pytanie czy w poszczególnych parafiach obecnej archidiecezji częstochowskiej zostały zaprowadzone księgi metrykalne już pod koniec XVI wieku. Na podstawie zgromadzonych w historycznym Archiwum Archidiecezji Częstochowskiej ksiąg metrykalnych, z których najstarsza pochodzi z parafii Kłobuck z 1581 r.⁷ można jedynie wnioskować o ich zaprowadzeniu w tym okresie. Choć dla wielu parafii księgi te rozpoczynają się w następnym stuleciu⁸, to jednak należy brać pod uwagę fakt, że wiele z nich zaginęło lub zostało zniszczonych podczas działań wojennych.

W archiwach parafialnych przechowywano więc przede wszystkim księgi metrykalne - jako wynik działalności kancelarii, oryginalne dokumenty fundacyjne, inwentarze kościelne, akta gospodarcze, przywileje odpustowe, kopie akt wizytacyjnych, księgi brackie. W końcu XVIII w. pojawiły się dzienniki podawcze, w których rejestrowano wszystkie pisma o charakterze urzędowym wpływające do parafii i wysyłane z jej kancelarii. W okresie nowożytnym wzbogaciły się one dodatkowo o te dotyczące: budowy kaplic, kościołów, budynków beneficjalnych, bractw religijnych, fundacji, spraw hipotecznych, protokołów przedślubnych i spraw małżeńskich, legitymacji dzieci nieślubnych, wykazów statystycznych, kolekt, spraw wikariuszy, spraw cmentarnych, szkolnych, opieki i rad sierocych, spraw plebańskich, dochodów ciężarów i praw plebani, wizytacji kanonicznych, rozporządzeń rządowych, konsystorskich, porządku nabożeństw i zarządzeń liturgicznych, spraw organistowskich, nawróceń i apostazji, separacji w sądach cywilnych, pism urzędowych i listów pasterskich, poleceń dziekańskich⁹.

Archiwa parafialne pełniły z czasem rolę składnicy akt. Nie stanowią jednak do dziś urzędów, we właściwym tego słowa znaczeniu, do zadań których należy zabezpieczanie, gromadzenie, przechowywanie i udostępnianie akt oraz ich konserwacja¹⁰

⁶ Nakaz prowadzenia ksiąg metrykalnych w archidiecezji gnieźnieńskiej wydany przez prymasa Stanisława Karnkowskiego zachowany został w księgach metrykalnych parafii Jedno w dekanacie brzeźnickim, *Metrica baptisatorum ex mandato Illustrissimi D. D. Stanislai Karnkowski archiepiscopi Gnesnensis, legati nati, primique Regni Poloniae principis anno salutis per Christum restituta 1586*, Archiwum Archidiecezji Częstochowskiej (dalej skrót: AACz) sygn. III 130; *Metrica copulatorum ex mandato Illustrissimi D. D. Poloniae principis anno salutis per Christum restituta 1590*, AACz sygn. III 130; S. Płaza, *Źródła rękopiśmienne do dziejów wsi w Polsce feudalnej. Studium archiwoznawcze*, Warszawa 1986, s. 187; H. E. Wyczawski, *Przygotowanie do studiów w archiwach kościelnych*, Kalwaria Zebrzydowska 1989, s. 278; B. Kumor, *Metryki parafialne w archiwach diecezjalnych*, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 14 (1996) nr 1, s. 66-67.

⁷ *Metrices ecclesiae S. Martini conventualis in Clobuczko dioecesis Cracoviensis Venerabilis Domini Adami pro tunc praepositi (1581)*, AACz sygn. III 151.

⁸ J. Związek, *Inwentarz łacińskich ksiąg metrykalnych Archiwum Diecezjalnego w Częstochowie*, ABMK 37 (1978), s. 175-220; 38 (1979), s. 37-72; 39 (1979), s. 5-40; 40 (1980), s. 289-328; 41 (1981), s. 53-90.

⁹ A. Jougan, *Kancelaria parafialna czyli zbiór przepisów kościelnych i państwowych dla urzędów parafialnych*, Lwów 1912, s. 789-792.

¹⁰ *Polski Słownik Archiwalny*, opr. A. Buchalski, K. Konarski, A. Wolff, Warszawa 1952, s. 5-6.

W okresie rozbiorów archiwa parafialne były traktowane jako źródło zbędnej informacji o polskiej kulturze narodowej i tradycjach lokalnych wspólnot chrześcijańskich. Równocześnie jednak ustanowienie proboszczów urzędnikami Stanu Cywilnego przyczyniło się do otoczenia lepszą troską ksiąg: ochrzczonych, zaślubionych i zmarłych. Dziekani zostali zobowiązani na podstawie uchwały sejmowej z 1825 r. art. 74 do składania sprawozdań po zakończeniu każdego roku o stanie ksiąg religijno-cywilnych z całego dekanatu¹¹. Jednak znaczna część dokumentów i archiwaliów niezewidencjonowana przechowywana była w skarbcach kościelnych bądź na strychach ulegając często zniszczeniom¹². Nadto śmierć proboszcza czy zmiana rządy groziła archiwaliom kościoła niebezpieczeństwem zagłady. Zasób nawet tych najstarszych wciąż jednak ulegał zmianie ze względu na wydarzenia dziejowe w XX wieku.

Okupacja hitlerowska wyrządziła na tym polu w diecezji częstochowskiej bardzo dotkliwe straty. Himler w tajnym okólniku z 16 grudnia 1939 r. wydał wytyczne w sprawie postępowania przy konfiskacie dzieł sztuki w tym także archiwaliów.¹³ W tej części diecezji, która została wcielona do GG i okręgu Górnego Śląska nie było zorganizowanych akcji ze strony okupanta, która miałyby na celu likwidację archiwów kościelnych. Jednak na ziemiach anektowanych do „Kraju Warty” namiestnik rzeszy A., Greiser wydał dnia 12 czerwca 1940 r. i 7 lutego 1941 r. zarządzenie o zajęciu oraz zabezpieczeniu i skonfiskowaniu wszelkich kościelnych materiałów drukowanych i rękopiśmiennych¹⁴. Księgi metrykalne były gromadzone przez Gausippeamt¹⁵. Niemniej wielkość strat trudno było ocenić ze względu na brak wykazów i inwentarzy. Na 62 parafie w Warthegau łacińskie księgi metryczne zachowały się w połowie. Z tego tylko 9 obejmujących okres od 1798 r. Pozostałe po wojennej pożodze archiwalia dotyczyły parafii: Bolesławiec (nieprzynależącej już do archidiecezji częstochowskiej), Brzeźnica, Chotów, Mokrsko, Pajęczno, Praszka, Skomlin i Wieluń. Z archiwum dziekańskiego w kościele poaugustiańskim w Wieluniu pozostał tylko katalog aktów z 1937 r. Podobny inwentarz z tego samego roku odnaleziono w parafii Wójcin będącej obecnie poza granicami omawianej archidiecezji. Zaginęło także znacznej objętości archiwum parafialne w Parzymiechach, łącznie z opracowaniem i szkicem historycznym parafii, przygotowanymi na jubileusz proboszcza, znanego astronoma ks. Bonawentury Metlera, który zginął wraz ze swoim wikariuszem i służbą kościelną 2 IX 1939 r. W tym samym czasie uległo spaleni archiwum parafialne i dziekańskie

¹¹ Raporty dziekanów brzeźnickiego, częstochowskiego, krzepickiego i radomszczańskie do Konsystorza Foralnego Piotrkowskiego o duchowieństwie, kościołach, kongregacjach dekanalnych, szkołach i metrykach, AACz sygn. II 72.

¹² S. Librowski, *Archiwa, biblioteki i muzea kościelne. Podobieństwa i różnice. Próba rozgraniczenia*, ABMK 16 (1968), s. 6-7.

¹³ K. M. Pospieszalski, *Hitlerowskie „prawo” okupacyjne w Polsce, Wybór dokumentów, cz. 2: Ziemie „wcielone”*, Poznań 1952 s. 207-211.

¹⁴ K. Śmigiel, *Losy archiwów, bibliotek i muzeów kościelnych pod rządami A. Greisera (1939-1945)*, ABMK 32 (1976), s. 275.

¹⁵ Pismo biskupa Dymka do biskupa Wienkena z dnia 14 października 1940 r., Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu, sygn. I A 25 s. 54; Pismo nadburmistrza Łodzi do kierownika gestapo z dnia 7 marca 1941 r. oraz nota z dnia 2 października 1941 r. o przeniesieniu do archiwum miejskiego ok. 350 tomów ksiąg metrykalnych, Archiwum Państwowe miasta Łodzi i Województwa Łódzkiego, Stadtverwaltung Litzmannstadt sygn. 85 d 21-25.

w Działoszynie¹⁶. W ten sposób akcji likwidacji uległo 53 archiwa parafialne. Pozostałe udało się uchronić przed wywiezieniem przechowując je u miejscowych gospodarzy lub ukrywając w grobowcach na cmentarzach¹⁷.

Właściwie skodyfikowane normy prawne co do archiwów parafialnych ujął *Coдекс iuris Canonici* z 1917 r. Kodeks zobowiązywał odnaleźć i ściągnąć do archiwum diecezjalnego archiwalia z terenu dotyczące funkcjonowania całej diecezji oraz uzupełniać je nową registraturą (kan. 376), przechowywać w nim duplikaty katalogów wszystkich innych archiwów w diecezji (kan. 383), składać w nim odpisy wszelkich ksiąg i dokumentów parafialnych, fundacyjnych itp. z całej diecezji (kan. 470 § 3, 1158, 1490 § 2, 1522, 1523, 1548 § 2).

Ustawodawca zobowiązywał także inne instytucje kościelne (kapituły, kolegiaty, parafie, bractwa itp.) do prowadzenia archiwum, którego zawartość miałaby być pilnie strzeżona i chroniona. Także zawartość tych archiwów powinna być spisywana i nic z nich nie powinno być wynoszone bez zezwolenia biskupa. Archiwa te podlegały wizytacji biskupiej (kan. 383, 470, 1523). Kanon 2406 groził również karami tym, którzy dopuściliby się fałszerstwa dokumentów z takich archiwów, którzy niszczyliby je, ukrywali lub nieprawnie odmówili osobom zainteresowanym korzystania z nich¹⁸. W kanonie 383 nakazywano tworzenie archiwum przy kościele katedralnym, kolegiackim i parafialnym oraz przy bractwach i pobożnych zakładach. Inwentarz każdego miał być spisany w dwóch egzemplarzach, z których jeden przechowuje się w archiwum miejscowym, a drugi w diecezjalnym. Szczególne miejsce wśród tych archiwów kościelnych zajmują te znajdujące się w parafiach - podstawowych strukturach organizacji Kościoła.

Kanon 535 § 4 obecnie obowiązującego Kodeksu Prawa Kanonicznego, który został promulgowany przez Jana Pawła II w 1983 r. zobowiązuje, aby w parafii było archiwum gromadzące księgi parafialne, łącznie z listami biskupów i innych dokumentów. Zobowiązuje także biskupa lub jego delegata do jego wizytacji.

W parafii oprócz bieżącego powinno być archiwum historyczne, w którym przechowuje się stare księgi parafialne, zgodnie z wymogami prawa partykularnego, dokumenty mające wartość historyczną: akta fundacyjne, dokumenty stwierdzające własność kościoła, inwentarze ruchomości i nieruchomości, wykaz fundacji i zobowiązań z nich wypływających. Powinno ono mieć katalog¹⁹.

Episkopat Polski w okresie powojennym wydał specjalną instrukcję o księgach parafialnych i sposobie ich prowadzenia. W archiwum parafialnym powinny więc znaleźć się zgodnie z kanonami księga ochrzczonych, małżeństw, zmarłych, bierzmowanych, stypendiów mszalnych, księgę stanu dusz, pierwszej komunii św., protokołów badania przedślubnego, zapowiedzi przedślubnych, nawróconych, wizytacji biskupiej i dziekańskiej, inwentarzowa, kasowa, protokołów posiedzeń rad parafialnych, celebry kapłanów gości odprawiających mszę św., ogłoszeń duszpasterskich, kronika²⁰.

¹⁶ W. Patykiewicz, *Powstanie Archiwum Diecezjalnego w Częstochowie*, Częstochowskie Wiadomości Diecezjalne 43 (1969), s. 93.

¹⁷ J. Związek, *Zbiór łacińskich ksiąg metrykalnych w Archiwum Diecezjalnym w Częstochowie*, Częstochowskie Studia Teologiczne 3 (1975), s. 124.

¹⁸ Por. F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne*, Opole 1957, s. 533-537.

¹⁹ H. Misztal, dz. cyt., s. 87.

²⁰ *Przepisy o prowadzeniu ksiąg parafialnych: ochrzczonych, bierzmowanych, małżeństw*

Swoje normy w zakresie archiwów parafialnych prawo partykularne biskupstwa częstochowskiego sprecyzowało pierwotnie w formie Zarządzeń i Komunikatów Kurii Diecezjalnej w Częstochowie. W 1954 roku odbył się I Synod Diecezjalny Kościoła Częstochowskiego. Zgodnie z ówczesnym prawodawstwem kościelnym w jego obradach uczestniczyli wyłącznie duchowni wyznaczeni dekretem II biskupa diecezji częstochowskiej Zdzisława Golińskiego²¹. Synod ten miał więc przede wszystkim charakter jurydyczny i zmierzał do unifikacji stanu prawnego poszczególnych podmiotów kościelnych w diecezji częstochowskiej. Poprzez odpowiednie regulacje zawarte w statutach kładł on podwaliny dla właściwego organizowania w parafiach i rektoratach archiwum²². Prawodawstwo partykularne zobowiązywało, aby dla archiwum przeznaczyć suche i dobrze zamknięte pomieszczenie. Mogła to być szafa dobrze zamknięta i podzielona na przegrody (półki co 40 cm) w których staną segregatory. Celem urządzenia archiwum należy zebrać wszystko, co ma wartość archiwalną - a następnie przeglądać to i szeregować. W każdym segregatorze na początku winien być arkusz, na którym kolejno, zaznaczając numery poszczególnych pozycji spisuje się zawartość segregatora. Proboszcz powinien sporządzić inwentarz archiwum w 2 egzemplarzach, z których jeden przesyła do kurii, a drugi zatrzymuje w parafii²³. Podczas wizytacji biskupiej sporządzano protokoły, który dotyczył także przechowywania dokumentów i akt oraz ksiąg w archiwum parafialnym, jego skatalogowania i wykazania najstarszych archiwaliów²⁴.

Archiwum parafialne miały stanowić dokumenty dotyczące erekcji parafii lub jego odpis, dekrety nominacji proboszcza, dokument poświęcenia kościoła parafialnego i konsekracji, poświęcenia kaplicy, erekcji drogi krzyżowej, poświęcenia dzwonów, cmentarza grzebalnego oraz dowody własności terenów parafii, plan budowy kościoła i budynków parafialnych odciski nieużywanych pieczęci oraz nieużywane już pieczęcie.²⁵

Sposób przechowywania i opracowywania akt podawano w „Okólnikach Kurii”. W archiwum parafialnym powinny się znaleźć księgi, które zostały wyłączone z bieżącej registratury kancelaryjnej. Dotyczy to przede wszystkim ksiąg duszpasterskich: ogłoszeń, katechizacji, dzienników katechizacji, katechizacji specjalnej (przed przyjęciem bierzmowania, przedmałżeńskiej, przed chrztem dziecka), dawnych ksiąg tzw.

i zmarłych oraz księgi stanu dusz wydane przez Księży Biskupów Polski, Wiadomości Diecezjalne 15-17 (1945-1947), s. 98-104; J. Kurpas, Początki ksiąg metrykalnych, ABMK 2 (1961), s. 5-42.

²¹ Dekret zwołania I Synodu Diecezji Częstochowskiej, w: *I Synod Diecezji Częstochowskiej*, Częstochowa 1958, s. 12-13.

²² Tamże, statut 79-80, statut 117 § 1; Instrukcja o spisie inwentarza kościoła i beneficjum, dodatek nr 17 (do statutu 80), tamże, s. 263-266; Instrukcja o księgach parafialnych, dodatek nr 18 (do statutu 100 §3), tamże, s. 266-267; Przepisy o prowadzeniu ksiąg parafialnych dodatek nr 19 (do statutu 70 § 2, p. 23), tamże, s. 267-272; Dodatkowa instrukcja o prowadzeniu ksiąg metrycznych przez rządców parafii, dodatek nr 20 (do statutu 70 § 2, p. 23); tamże, s. 272-274; Instrukcja o archiwum kościelnym, dodatek nr 21 (do statutu 100 § 2); tamże, s. 274- 276.

²³ Zarządzenia i Komunikaty Kurii Diecezjalnej Częstochowskiej (dalej: ZKKDCZ) z 1953 nr 1, s. 13-14.

²⁴ ZKKDCZ z 1952 nr 2, s. 13; Instrukcja o księgowości parafialnej, tamże, s. 45-46.

²⁵ ZKKDCZ z 1953 nr 3, s. 41.

głoszonych kazań, zapisanych odwiedzin chorych, intencji mszalnych, zapowiedzi i wypominków. Także księgi nieaktualne gospodarcze: spisy inwentarza, sprawozdań finansowych, cmentarne oraz księgi kroniki parafialnej, dzienniki korespondencji. Także księgi ludności, do których zalicza się: nawróconych, przyjętych do I spowiedzi i komunii św., poświęconych Bogu w powołaniu kapłańskim lub zakonnym (notowano nazwiska po święceniach wyższych i profesji) oraz metryczne, które nie stanowią już źródła wpisów miały stanowić zespół archiwalny²⁶.

Poszczególne numery *Wiadomości Diecezjalnych, Zarządzeń i Komunikatów Kurii Diecezjalnej*, korespondencję i różne pisma przez rok należało trzymać w zbiorczych teczkach, a z początkiem następnego roku należało przenieść do odpowiednich skroszytów. Archiwalia bractw religijnych. Jako wzorowe opracowanie akt w parafialnym archiwum diecezji częstochowskiej podano w latach pięćdziesiątych XX wieku następujący sposób ich porządkowania w segregatorach:

1. Dokumenty erekcji parafii, kościołów filialnych i kaplic
2. Hipoteka własności kościelnej
3. Kroniki
4. Księga starych dokumentów i inwentaryzacji zabytkowej
5. Złota księga ofiarodawców
6. Inwentarz
7. Wizytacje biskupie i dziekańskie
8. Umowy służbowe
9. Dokumenty relikwii, odpustów, wystawień i binacji
10. Tzw. obligi mszalne i zapisy wieczyste
11. Bractwa, stowarzyszenia, chór
12. Liber conversorum
13. Kodeks Prawa Kanonicznego i Dokumenty Synodu
14. Zarządzenia Ordynariatu (Biskupa)
15. Księgi ogłoszeń
16. Rada Parafialna
17. Dzienniki Ustaw RP
18. Legaty, depozyty, weksle, oszczędności, konta
19. Sprawy finansowe
20. Księga cmentarza, pokładne, grobowce, pomniki
21. Czynsze dzierżawne pobierane i płacone
22. Podatki komunalne
23. Listy płacy
24. Urząd skarbowy
25. Ubezpieczenia społeczne, dowody zameldowania i wymeldowania pracowników, dowody wpłat.
26. Ogniówka
27. Budowlane
28. Dzwony
29. Elektrownia, elektryczność
30. Kanalizacja, wodociągi

²⁶ ZKKDCZ z 1952 nr 4, s. 45-46.

31. Zduni i kominiarze
32. Ślusarze i kowale
33. Piorunochrony
34. Stolarze
35. Malarze
36. Ochędóstwo kościoła
37. Porządek na cmentarzu kościelnym i grzebalnym
38. Okna, witraże
39. Organy i fisharmonie
40. Parametry, bielizna kościelna
41. Telefony, radiofonizacja kościoła
42. Wino i hostie
43. Podróże, transport, diety
44. Świadczenia na rzecz diecezji
45. Świadczenia na rzecz Sekretariatu Prymasa Polski
46. Świadczenia na rzecz KUL
47. Świadczenia różne
48. Świadczenia miłosierdzia, zapomogi
49. Rachunkowe zestawienia roczne
50. Pierwsza Komunia św. dzieci
51. Księga bierzmowanych
52. Nauka religii
53. Rekolekcje, misje pielgrzymki
54. Porządek nabożeństw, obchody i nabożeństwa parafialne, rozkład kolędy, trasa procesji Bożego Ciała
55. Księga zapowiedzi (zakończona)
56. Chorych
57. Kazań
58. Obcych kapłanów odprawiających mszę św.
59. Liber status animarum (kartoteka parafialna, ilość rocznej komunii św., komunია wielkanocna)
60. Plany dotyczące kościoła i budynków parafialnych
61. Księga meldunkowa
62. Kopie wydanych świadectw moralności i opinii
63. Dzienniki korespondencji i roczne zbiory korespondencji
64. Matryce parafialnych pieczęci
65. Nieużywane do wydawania odpisów księgi metryczne (urodzeń i chrztów, zmarłych, zaślubionych)²⁷.

W pierwszym okresie funkcjonowania diecezji częstochowskiej przepisy i zarządzenia władz kościelnych co do sposobu przechowywania i opracowywania akt nie wykształciły jakiś konkretnych instrukcji poza ogólnymi wskazaniem. Niemniej zarządzenia co do właściwej troski o archiwalia przyczyniły się niewątpliwie do zainteresowania duszpasterzy tym obszarem historii Kościoła i zapewne uchroniły wiele cennych dokumentów, akt i starodruków przed zniszczeniem. Równocześnie zaczę-

²⁷ ZKKDCz z 1953 nr 1, s. 13-14; *Instrukcja o archiwum kościelnym*, dz. cyt., s. 274-276.

ła się kształtować charakterystyczna dla Częstochowskiego Kościoła praktyka troski o gromadzone w archiwach kościelnych materiały.

W dniu 15 grudnia 1958 r. drugi biskup diecezji częstochowskiej Z. Goliński zwrócił się do duchowieństwa z zachętą, aby wszystkie księgi parafialne i zapiski były zachowane i przechowywane w odpowiednio urządzonym archiwum parafialnym. Prosił duchowieństwo o właściwe uporządkowanie tych zbiorów, w których nie powinno zabraknąć także wyszłych z użycia pieczęci parafialnych²⁸.

Tak zabezpieczonym prawnie zasobem zgromadzonym w archiwach kościelnych w miarę rozwoju warunków lokalowych Kurii Diecezjalnej oraz wzrostem zainteresowania ze strony biskupów można się było zająć w kolejnych latach tworząc odpowiednie warunki dla ich koncentracji w jednym miejscu. Przy tym znaczna część archiwaliów pozostając nadal w odpowiednich instytucjach kościelnych jest prawnie chroniona co daje jej gwarancję bezpiecznego przechowywania.

Prawodawstwo kościelne odnośnie przechowywania i opracowywania akt zobowiązywało także do sporządzania ich katalogu²⁹. W ramach spisu inwentarza parafialnego należało opisać zasady przechowywania archiwaliów³⁰.

Odpowiedzialnym za zorganizowanie archiwum parafialnego jest więc w archidiecezji częstochowskiej rządcą parafii. Od chwili wydania dekretu na mocy, którego została erygowana parafia na rządcy parafii określonym w dekrete ciężar obowiązku zorganizowania archiwum³¹. Stąd zachęta władz diecezjalnych o tworzeniu archiwum parafialnego powodowała, że gromadzenie jego zasobów nie było tylko martwym przepisem. To co duszpasterze uważali za stare i wartościowe gromadzili i porządkowali najczęściej według zakresu działalności parafii dzieląc na trzy grupy:

- wytwór działalności danej parafii i jej relacja ze strukturami diecezji
- związane z życiem religijnym Kościoła
- inne

Archiwum parafialne obejmuje więc przede wszystkim akta wytworzone i zgromadzone przez urząd parafialny. Jest więc traktowane jako zasób akt³². Archiwum parafialne pełni raczej funkcję składnicy akt. Materiał znajdujący się w kancelarii, a później składnicy akt bieżących trafia do archiwum z chwilą zapisania danej księgi i wyłączenia jej z potrzeb bieżącej działalności, gdy nie służy ona do wydawania odpisów dokumentów.

W celu zabezpieczenia parafialnych zasobów i ochrony ich przed zniszczeniem po II wojnie światowej wraz z rozwojem zainteresowania archiwaliami rozpoczęto w diecezji częstochowskiej proces koncentracji w archiwum diecezjalnym materiałów obejmujących dane o życiu tych wspólnot do XVIII w. Proces ten był kontynuowany w latach pięćdziesiątych³³. W zasadzie jednak archiwa parafialne w myśl przepisów

²⁸ Z. Goliński, *O formowaniu materiałów do historii diecezji*, Częstochowskie Wiadomości Diecezjalne 33 (1959), s. 24-25.

²⁹ F. Bąkiewicz, dz. cyt., s. 534; *Kodeks Prawa Kanonicznego* z 1983 r. (kan. 491); H. Misztal, dz. cyt., s. 87; ZKKDCZ z 1953 nr 1, s. 13-14.

³⁰ Spis inwentarza parafii, ZKKDCZ z 1953 nr 1, s. 25.

³¹ *Instrukcja o archiwum kościelnym*, dz. cyt., s. 274.

³² Por. M. Dębowska, *Stan badań nad archiwum parafialnym w Polsce*, ABMK 75 (2001), s. 11.

³³ W. Patykiewicz, dz. cyt., s. 92-93.

kościelnych nie mają obowiązku przekazywania swoich akt (z wyjątkiem duplikatów ksiąg metrykalnych) do archiwów diecezjalnych³⁴. Stąd w kolejnych dziesięcioleciach nie podjęto tej inicjatywy.

Mimo, że znaczna część zasobów stanowiąca własność poszczególnych parafii została przekazana w ramach procesu koncentracji akt do centralnego archiwum diecezjalnego, to pozostały materiał nie jest niestety zewidencjonowany, ani też nie podlega rejestracji. Nie jest on też po uporządkowaniu udostępniany. Podstawowe miejsce zajmują w nim wszelkiego rodzaju dokumenty erekcyjne (dekrety właściwej władzy kościelnej), księgi protokołów wizytacji biskupich i dziekańskich, materiał dotyczący powstawania nowych parafii na terenie macierzystej jednostki, karty dokumentacyjne zawierające dokładne dane ze zdjęciami dotyczące obiektów i zabytkowych dzieł sztuki będących w posiadaniu parafii, materiały dotyczące jej obsady personalnej (proboszczów, administratorów, wikariuszy, organistów, kościelnych, grabarzy, gospodyń i innych osób zatrudnionych w parafii) uporządkowane latami księgi metrykalne (chrztów, ślubów i pogrzebów), tzw. raptularze³⁵ oraz księgi bierzmowanych, ogłoszeń parafialnych³⁶, kronik i sprawozdań duszpasterskich, misji i rekolekcji, organizacji procesji (przede wszystkim Bożego Ciała i poświęcenia pól) i innych wydarzeń duszpasterskich jak: przygotowanie do milenium chrztu Polski, Nawiedzenie Obrazu Matki Bożej Częstochowskiej w parafii, przygotowanie do wizyty Papieża, VI Światowy Dzień Młodzieży w Częstochowie. Ważną grupę akt narosłych przez lata stanowią dzienniki katechizacji pozaszkolnej przy kościołach i w punktach katechetycznych oraz ujęte w księgi spisy katechizowanych. Akta związane z organizowaniem katechezy przedślubnej, przed chrztem dzieci (księgi uczestnictwa w katechezie przedchrzcielnej rodziców i chrzestnych), księgi chorych, kursów i akcji duszpasterskich, pielgrzymek, duszpasterstwo specjalistyczne (w domach opieki, szpitalach i zakładach karnych). Przynależą tu materiały dotyczące działalności Kościoła: organizowanie pomocy chorym (często medycznej), wszelkiego rodzaju pomocy (Caritas przedwojenna, w stanie wojennym, działalność Caritas po 1989 r., prowadzenie stołówek dla potrzebujących, organizowanie kolonii dla dzieci i młodzieży, świetlic przyparafialnych). Wszystko co dotyczy działalności wspólnot religijnych w parafii (oazy, ministrantów, Dzieci Maryi, Żywego Różańca, Katolickiego Stowarzyszenia Młodzieży, bractw i stowarzyszeń, Akcji Katolickiej, chóru) oraz (najczęściej protokolowana) działalność Parafialnej Rady Duszpasterskiej czy konferencji katechetycznych stanowią nieodzowny składnik narastających materiałów archiwalnych.

W archiwum zgromadzono także Listy pasterskie papieża i biskupów, przepisy i zarządzenia Stolicy Apostolskiej, okólniki Episkopatu Polski, instrukcje Kurii, dokumenty I i II Synodu Diecezji Częstochowskiej, pomoce: *Codex Iuris Canonici* z 1917 r., *Wiadomości Diecezjalne*, (od 1958 r. *Częstochowskie Wiadomości Diecezjalne*, a od 28 marca 1992 r., *Wiadomości Archidiecezji Częstochowskiej*), prenumerowane

³⁴ A. Pawłowska, *Zasady porządkowania i ewidencjonowania zasobu archiwalnego*, ABMK 62 (1993), s. 19.

³⁵ Brudnopisy zapisywane przed czynnością liturgiczną związaną z posługą sakramentalną.

³⁶ W niektórych parafiach dane w niej zawarte posłużyły do napisania kroniki parafialnej. W diecezji częstochowskiej jest praktykowane, że po zapisaniu księgi ogłoszeń obejmującej kilka (kilkanaście) lat odtwarza się na jej podstawie wydarzenia do kroniki parafialnej.

czasopisma (najczęściej *Ateneum Kapłańskie*, *Przegląd Teologiczny*, *Msza św.*, *Biblioteka Kaznodziejska*, *Niedziela*, *KAI*).

Z tego okresu pochodzą też spisy inwentarzy, księgi finansowe, księgi dotyczące spraw gospodarczych: plany, wykresy, odpisy z ksiąg wieczystych. Były one przechowywane szczególnie ze względu na przepisy prawa kościelnego i państwowego oraz wymóg czasów komunistycznych. Wśród nich szczególne miejsce zajmują materiały związane z usuwaniem religii ze szkół 1951-1952, powrotu religii po październiku 1956 r., ponowne usuwanie religii ze szkół, nauczanie przy kościele od 1960 r. i trudności, kary z tym związane i wreszcie jej powrót w nowej rzeczywistości. Zasób ten jest przechowywany i odpowiednio porządkowany.

Jednak wobec zjawiska narastającego zasobu akt³⁷ w okresie powojennym organizacja archiwum parafialnego nawet w dotychczasowej formie sprawia duszpasterzom znaczne trudności. Szczególnie w związku z powstawaniem po 1945 r. nowych parafii, kościołów, kaplic, domów parafialnych była prowadzona bardzo rozbudowana korespondencja z władzami państwowymi. Obejmowała ona oprócz pism proboszcza i odpowiednich władz do rządcy parafii, plany, pisma ze strony wiernych do władz, nakładane kary i inne szykany ze strony czynników państwowych, rachunki. Sprawy związane z gruntami, ich konfiskata, zwrot i nabywanie.

Spośród zgromadzonego materiału księgi metryczne, zapowiedzi przedślubnych, ogłoszeń, chorych, kronika, katechizowanych stanowią jednostki najczęściej oprawione w twarde oprawy zabezpieczające ich uszkodzenie. Pozostałe, o ile są uporządkowane, zgromadzono w tekturowych teczkach, bądź segregatorach.

Niestety nie ma w parafiach ewidencji zasobu archiwalnego. Jedynie pokwitowanie wydane przez archiwariusza Kurii dokumentuje przekazywanie co pewien czas (powinno być co roku, przypis P. W.) duplikatów ksiąg metrykalnych do Archiwum diecezjalnego.

Miejscem przechowywania są najczęściej zamykane szafy. Duszpasterze starają się, by były to odpowiednio suche i przewiewne pomieszczenia. Do wyjątków należą więc sytuacje, gdzie umieszczone akta stoją obok tych, które są zakażone pleśnią czy uległy uszkodzeniom spowodowanym przez szkodniki.

Także udostępnianie zasobu nie opiera się na konkretnych szczegółowych regulacjach. Najczęściej akta są udostępniane dla zainteresowanych za zgodą proboszcza. Aprobata na korzystanie z nich nie może dotyczyć akt uznanych za poufne czy też tych z okresu powojennego. Wyjątkowo tylko archiwum jest udostępniane dla celów naukowo-badawczych najczęściej kwerendzistom w przypadku pisania prac magisterskich pod nadzorem rządcy parafii lub jego delegata³⁸. Rzadziej mają możliwość korzystania z niego osoby prywatne, bądź instytucje, które kieruje się do archiwum historycznego diecezji lub w uzasadnionych przypadkach dotyczących dokumentacji publicznej do archiwum Kurii Metropolitalnej.

³⁷ B. Schwineköper, *Zagadnienie masowości akt w archiwach*, *Archeion* 25 (1956), s. 221-235; M. Zachajkiewicz, *Zjawisko szybkiego narastania materiału archiwalnego*, *ABMK* 75 (2001), s. 91-99.

³⁸ Najczęściej z danych tych mogą korzystać osoby znane miejscowemu rządcy parafii: klerycy lub studenci Instytutu Teologicznego w Częstochowie.

Wynika z tego, że zasadnicza organizacja archiwum parafii polega na gromadzeniu, porządkowaniu i zabezpieczaniu zachowanej substancji archiwalnej. Brak przepisów co do brakowania akt na poziomie parafii powoduje jednak, że duszpasterze wobec narastającego zasobu, który jest trudny do zgromadzenia podejmują się według własnego uznania tego rodzaju działalności.

W 2001 r. w archidiecezji częstochowskiej było 305 parafii³⁹, a więc istniało choćby w początkowym stadium organizacji tyleż samo archiwów tych jednostek. Znaczna ich część zgromadziła archiwalia z okresu sprzed powstania diecezji. Są one otaczane coraz większą troską ze strony duszpasterzy, których świadomość archiwalną rozwijał wśród duchowieństwa drugi biskup diecezji częstochowskiej Zdzisław Goliński⁴⁰, a w miejscowym Seminarium Duchownym profesorowie historii Kościoła i prawa kanonicznego upowszechniali zasady kościelnej archiwistyki.

Archiwa parafialne w archidiecezji częstochowskiej bywają obecnie odwiedzane nie tylko przez studentów poszukujących materiałów do opracowania monografii poszczególnych miejscowości, lecz coraz częściej przez ludzi poszukujących swej genealogii i pragnących dowiedzieć się szczegółów o swoich przodkach. Wydaje się dziś pełnić ono rolę nie tylko składnicy akt, ale pozwala umacniać więzy rodzinne i utożsamiać się z przodkami zamieszkującymi terytorium określonej parafii, w której życiu religijnym brali oni czynny udział, przynależąc do istniejących tu formacji religijnych. Odkrywa się więc przed archiwum parafialnym nowa funkcja - duszpasterska⁴¹. Stąd godna refleksji wydaje się propozycja T. Grygiera postulującego utworzenie parafialnych urzędów archiwalnych w Polsce⁴².

³⁹ *Suplement nr 4 do Rocznika Archidiecezji Częstochowskiej (stan na dzień 3 VI 2001)*, Częstochowa 2002.

⁴⁰ Z. Goliński, dz. cyt.

⁴¹ Por. *Słowo Księdza Arcybiskupa Juliusza Paetza, metropolity poznańskiego na jubileusz 75-lecia Archiwum Archidiecezjalnego w Poznaniu (23 listopada 2000 roku)*, Poznańskie Studia Teologiczne 11 (2001), s. 278.

⁴² T. Grygier, *Z zagadnień archiwistyki kościelnej na przykładzie archiwum parafialnego*, ABMK 22 (1971), s. 40-53.